

COPYRIGHTS

© 2020 by the authors. Licensee National Studies Journal. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Content Analysis of Elementary School Social Studies Textbooks from the Perspective of Iran-Centricity

*Behdad Hosseini**

E-mail: hamzeh.hoseini1366@gmail.com

Received: 2025/06/11

Revised: 2025/12/13

Accepted: 2025/12/20

Doi: 10.22034/RJNSQ.2025.529767.1699

Abstract

One important way of strengthening Iran-centricity as a key pillar of the Iranian national identity is through its proper and adequate instruction in school textbooks; for neglecting this important matter leads to weakness and crisis in the national cohesion of Iranians. Accordingly, the purpose of the present study is to examine and analyze the content of elementary-level social studies textbooks from the perspective of their attention to components of Iran-centricity. The main research question is: What place do the components of Iranian identity hold in elementary-level social studies textbooks? The findings of this investigation reveal that seven components—Iranian history; Iranian antiquities, historical sites, and artistic and architectural works; Iranian personalities, luminaries, and great figures; Iranian national symbols, traditions, and customs; Iranian territory; Iranian language, ethnicity, and race; and Iranian religion—have been the most significant components of Iran-centricity represented in elementary-level social studies textbooks. Evaluation and analysis of these components indicate that the phenomenon of Iran-centricity has occupied a relatively significant share in the content of these books, encompassing text, exercises, and images. On the other hand, this investigation revealed that among elementary-level social studies textbooks, the fourth-grade book, with 409 representations of the seven Iran-centricity components, contains the highest frequency, while the third-grade social studies book, with 19 representations, contains the least content. Among the components and indicators examined in this study, Iranian history, with 238 instances, and Iranian religions, with 12 instances across all four social studies textbooks, respectively, had the highest and lowest representation. Furthermore, the findings of this investigation indicate that the content of these textbooks suffers from numerous shortcomings and weaknesses in terms of Iran-centricity, which curriculum planners, through a critical diagnostic approach, can address by developing richer content for these books to strengthen Iran-centricity and national cohesion and unity. The research method in this study is descriptive-analytical, in the form of content analysis. Frequency counts and percentage frequency were used to analyze the data.

Keywords: Iran-centricity, Iranian History, Social Studies, Elementary Level, Education System.

* Postdoctoral Researcher, History of Post-Islamic Iran, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Chamran University, Ahvaz, Iran (Corresponding Author).

تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر ایران‌گرایی

نوع مقاله: پژوهشی

بهداد حسینی*

E-mail: hamzeh.hoseini1366@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۲۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹

چکیده

یکی از راه‌های مهم تقویت ایران‌گرایی، به‌عنوان یکی از ارکان کلیدی هویت ملی ایرانیان، آموزش و تعلیم مطلوب و شایسته آن در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش است؛ چراکه بی‌توجهی به این مسئله مهم، سبب ضعف و بحران در انسجام ملی ایرانیان می‌گردد. بر همین اساس، هدف پژوهش حاضر بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های ایران‌گرایی است. سؤال اصلی پژوهش حاضر آن است که مؤلفه‌های ایرانیت در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی چه جایگاهی دارند؟ یافته‌های این بررسی نشان می‌دهد که هفت مؤلفه‌ی تاریخ ایران؛ آثار باستانی، تاریخی، هنری و معماری ایران؛ شخصیت‌ها، مشاهیر و بزرگان ایرانی؛ نمادها، سنن و آداب و رسوم ملی ایران؛ سرزمین ایران؛ زبان، قومیت، نژاد ایرانی و دین مهم‌ترین مؤلفه‌های ایران‌گرایی بوده‌اند که در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بازتاب یافته‌اند. ارزیابی و تحلیل این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که پدیده ایران‌گرایی سهم به‌نسبت خوبی را در محتوای این کتاب‌ها که همان متن، تمرین و تصویر است به خود اختصاص داده است. از سوی دیگر، این بررسی نشان داد که در بین کتاب‌های مطالعات دوره ابتدایی، کتاب چهارم با ۴۰۹ بار بازتابی مؤلفه‌های هفت‌گانه ایران‌گرایی، دربرگیرنده بیشترین فراوانی بوده و کتاب مطالعات اجتماعی سوم با ۱۹ بار بازتابی، کمترین محتوا را دارد. از میان مؤلفه‌ها و شاخص‌های موردبررسی در این پژوهش، تاریخ ایران با ۲۳۸ بار و دین زرتشت با ۱۲ بار در هر چهار کتاب مطالعات اجتماعی به‌ترتیب بیشترین و کمترین بازتابی را داشته‌اند. همچنین، یافته‌های این بررسی نشان می‌دهد که محتوای این کتاب‌ها دارای کمبودها و ضعف‌هایی از نظر ایران‌گرایی هستند که برنامه‌ریزان درسی با نگاه آسیب‌شناسانه به آن‌ها می‌توانند محتوای غنی‌تری را برای این کتاب‌ها در راستای تقویت ایران‌گرایی و انسجام و وحدت ملی تدوین کنند. روش پژوهش در این تحقیق توصیفی-تحلیلی در قالب تحلیل محتوا است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش شمارش فراوانی و درصد فراوانی استفاده شده است.

کلیدواژه‌ها: ایران‌گرایی، تاریخ ایران، مطالعات اجتماعی، دوره ابتدایی، آموزش و پرورش.

* پژوهشگر پسادکتری رشته تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران (نویسنده مسئول).

مقدمه و بیان مسئله

یکی از راهبردهای مهم خلق وحدت و همبستگی ملی و همچنین، توسعه و پیشرفت جامعه، ایجاد و تقویت احساس هویت ملی در میان همه افراد ملت است. درمورد هویت ملی ایرانیان باید گفت که این نوع هویت، ضمن پذیرش مؤلفه‌ها و عناصر برون‌مرزی در طول تاریخ، دارای ابعاد مختلفی است. پایه‌ای‌ترین و کلیدی‌ترین بعد هویت ملی ایرانیان، بعد ایرانیت است که ریشه در تاریخ، تمدن و فرهنگ باستانی ایران دارد. برای تقویت و تبیین بعد ایران‌گرایی هویت ملی ایرانیان در جامعه، راه‌های مختلفی وجود دارد. در این میان، آموزش و پرورش به‌عنوان رسمی‌ترین نهاد آموزشی کشور و خانه دوم دانش‌آموزان، از آنجاکه ساخت و تعلیم هویت و ارزش‌های مهم و اساسی جامعه به فرزندان را به عهده دارد، بخش بزرگی از اهداف تربیتی و آموزشی خود را در راستای تقویت و تبیین بعد ایران‌گرایی تدوین کرده است. مهم‌ترین ابزار و سلاح آموزش و پرورش در راستای تحقق این هدف و رسالت مهم، کتاب‌های درسی و پیام‌هایی است که از طریق آن‌ها به دانش‌آموزان انتقال می‌یابد.

بر همین اساس، نظام آموزشی ایران در همه مقاطع تحصیلی برای تقویت بعد ایران‌گرایی هویت ملی ایرانیان، کتاب‌های مختلفی را با عناوین و سرفصل‌های مشخص و هدفمند تألیف و وارد نظام آموزش و پرورش کرد. از میان کتاب‌های درسی، کتاب مطالعات اجتماعی به دلیل ارتباط و قرابت موضوعی با حوزه هویت ملی، نقش مهمی در تقویت و تحکیم مؤلفه‌های ایران‌گرایی دارد. ازسوی دیگر، دوره ابتدایی نیز در میان دوره‌های آموزشی به دلیل سنین حساس شکل‌گیری هویت فردی و جمعی دانش‌آموزان، حس کنجکاو و علاقه‌مندی و نگهداری ذهنی کودکان، دوره و فرصت مناسبی برای مسئله هویت‌سازی و نهادینه کردن ایران‌گرایی در وجود دانش‌آموزان دارد؛ بنابراین، بررسی و واکاوی این مسئله که آیا محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در زمینه ایران‌گرایی، با اهداف سند تحول بنیادین آموزش و پرورش همخوانی دارد یا نه بسیار مهم و دارای ضرورت پژوهش است؛ چراکه اگر این کتب به‌صورت هدفمند و کارشناسی‌شده در راستای تحقق اهداف مطلوب ایران‌گرایی تألیف و تدوین شوند می‌توانند کارکردها و دستاوردهای مؤثر و سازنده را در استحکام انسجام ملی و وحدت ملی داشته باشند؛ ازاین‌رو، هدف پژوهش حاضر بررسی و تحلیل مؤلفه‌های ایران‌گرایی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی است. سؤال اصلی پژوهش پیش رو این است که کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی چه نگاه و رویکردی به بعد

ایران‌گرایی هویت ملی ایرانیان دارند؟ به نظر می‌رسد هرچند مؤلفه‌های ایران‌گرایی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی سهم خوبی را به خود اختصاص داده، ولی این کتاب‌ها در این زمینه دارای ضعف‌ها و کمبودهایی نیز هستند. در ادامه تلاش خواهیم کرد تا این موضوع را با استفاده از روش تحلیل محتوا بررسی و واکاوی کنیم.

پیشینه پژوهش

در زمینه تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر ایران‌گرایی، در پژوهش‌های مربوط به هویت ملی در قالب مقاله و پایان‌نامه مطالب مختلفی به رشته تحریر درآمده است. عطیه سادات میرترابی (۱۴۰۱) در پژوهشی در قالب پایان‌نامه ارشد با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی براساس مؤلفه‌های هویت اسلامی - ایرانی» به این نتیجه رسید که تاریخ ایران باستان، عید نوروز، نژاد آریایی و غیره مهم‌ترین مؤلفه‌های ایران‌گرایی هستند که در کتاب‌های مطالعات آموزش داده می‌شوند؛ ولی با وجود این، کتاب‌های مطالعات در این زمینه بدون عیب نیستند، بلکه نیازمند اصلاحاتی هم هستند. پری موسی‌پور و محبوبه منصور (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی»، ضمن پرداختن به دو بخش ایرانی و اسلامی هویت ایرانیان، به این نتیجه رسیدند که کتاب‌های مطالعات اجتماعی مهم‌ترین کتاب‌ها در بین کتب درسی آموزش و پرورش در توجه به هویت ملی هستند. علیرضا پورشکری (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی براساس مؤلفه‌های میراث فرهنگی»، مؤلفه‌های مهم میراث فرهنگی را در کتاب مطالعات اجتماعی بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که مؤلفه‌های فرهنگی در این کتاب به نسبت خوب آموزش داده شده‌اند. زهره صانعی مهری و پری رزم‌آزماد (۱۳۹۹) در تحقیقی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی» به این نتیجه دست یافتند که در ۷۶ درصد از ستون درسی و ۶۴ درصد از عکس‌ها به مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است. همچنین، مؤلفه‌های هویت ملی در متن و تصاویر در مقایسه با هویت دینی به میزان بیشتری به چشم می‌خورد.

سید ضیا هاشمی و همکارانش (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، به این نتیجه رسیدند که کتاب مطالعات اجتماعی در زمینه هویت‌سازی ملی برای نسل جوان رسالت مهمی را به دوش می‌کشد و در این زمینه نیازمند

بازنگری‌های اساسی در کل کتاب‌ها است. نجار نه‌اوندی و قربانعلی‌زاده (۱۳۹۳) نیز تحقیقی با عنوان «تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی مطالعات اجتماعی» انجام داده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی به‌طور متعادل و متوازن پرداخته نشده است. هرچند در همه این پژوهش‌ها مطالب مختلفی در مورد چگونگی نگاه و رویکرد کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به ایران‌گرایی وجود دارد، ولی بیشتر تأکید پژوهش‌های انجام‌گرفته بر همه ابعاد هویت ملی ایرانیان بوده است؛ بنابراین، تفاوت پژوهش حاضر با پژوهش‌های صورت‌گرفته این است که این پژوهش ضمن احترام به پژوهش‌های قبلی و استفاده از آن‌ها، تلاش دارد موضوع ایرانی‌ت را جداگانه و مستقل، به‌صورت جامع در کتاب‌های مطالعات اجتماعی چاپ‌شده توسط وزارت آموزش و پرورش در سال ۱۴۰۳-۱۴۰۲ ش. مورد بررسی و پژوهش قرار دهد.

تعاریف مفاهیم

۱- ایران‌گرایی

تعریف مفهومی: ایران‌گرایی به معنای گرایش به ویژگی‌ها و عناصر خاص ایران و فرهنگ ایرانی است. این ویژگی‌ها می‌تواند عناصری نظیر خط و زبان ایرانی، دین ایرانی، آداب و رسوم ایرانی، نمادها و ارزش‌های ملی ایرانی، تاریخ ایران، سرزمین ایران و غیره باشد (سعیدی‌فر، ۱۳۹۱: ۸) یا میراث غنی و باورهای کهن دوران تاریخی است که برداشته‌های ما ایرانیان را از خودمان تشکیل می‌دهد یا اینکه دیگران ما را به استناد آن میراث و خاطرات، ایرانی می‌نامند (نصری، ۱۳۸۷: ۱۱).

تعریف عملیاتی: ایران‌گرایی در این پژوهش، شامل تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی براساس چهار بعد تاریخی (رویدادهای تاریخ ایران)، فرهنگی و هنری (آثار باستانی، تاریخی، هنری و معماری ایران؛ نمادها و ارزش‌های ملی ایران، سنن و آداب و رسوم ملی ایران، زبان و خط ایرانی، اقوام ایرانی، دین زرتشت و غیره)، شخصیت‌های ایرانی (پادشاهان، رهبران، وزیران، دانشمندان، شاعران، اسطوره‌ها، فرماندهان، هنرمندان ایرانی)، سرزمین یا همان جغرافیایی (سرزمین ایران، کشور ایران، وطن، میهن، نقشه ایران، کوه‌ها، دریاها و غیره) است. نکته مهم آن است که منظور از ایران‌گرایی در این پژوهش میراث تاریخی، فرهنگی و تمدنی خاص ایران باستان است که در دوران اسلامی تاریخ ایران به حیات خود ادامه داده و عناصر اصلی بعد ایرانی‌ت هویت ملی ایرانیان را تشکیل داده است.

روش پژوهش

روش پژوهش به‌کاررفته در مقاله حاضر مبتنی بر تحلیل محتوا است. در دهه اخیر، روش تحلیل محتوا در بسیاری از زمینه‌های تحقیقاتی به‌کار گرفته شده است. در این روش، «پژوهشگر می‌کوشد با قرار دادن اجزای یک متن، کلمه‌ها، جمله‌ها و مانند آن، در تعدادی مقوله از پیش تعیین‌شده، نتیجه تحلیل را معین کند» (هولستی، ۱۳۷۳: ۱۳). منظور از تحلیل محتوا «شیوه‌ای است که می‌توان آن را در ارتباط با انواع مختلف پیام‌های ادبی، علمی، خطابه‌ها، مطالب مذهبی، گزارش‌های سیاسی و اجتماعی و برنامه‌های مختلف دیداری و غیره به‌کار برد و به یافته‌های ارزشمند کمی و کیفی در ارتباط با این منابع دست یافت. درحقیقت در شیوه تحلیل محتوا، محقق می‌کوشد واژه‌هایی که در متن به‌کاررفته است، تأثیر آن‌ها، آرایش و شیوه کاربرد آن‌ها را مورد تحلیل قرار دهد تا از این طریق به داده‌های ارزشمند درباره متن یا خطابه موردنظر دست یابد» (رضوانی، ۱۳۸۹: ۱۳۷). در این روش، اطلاعات معینی طبقه‌بندی می‌شوند و به جدول‌های ساده‌ای تبدیل می‌شوند. به‌عنوان مثال، «تحلیل محتوای کتاب می‌تواند به ما بگوید که کتاب مورد بحث از چه مطالبی تشکیل شده است، چه نکاتی در آن بیشتر مورد تأکید قرار گرفته‌اند و سپس براساس آن جدول‌ها، فراوانی هر یک از مؤلفه‌ها مشخص می‌گردد» (دلاور، ۱۳۷۴: ۲۷۶). به‌طورکلی، باید گفت روش پژوهش در مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی از نوع تحلیل محتوای کمی بوده که بر تمام متون، تصاویر و تمرین کتب موردبررسی اعمال شده است. در بخش کمی، از چک‌لیست استفاده شده است و داده‌های به‌دست‌آمده با استفاده از فراوانی و درصد فراوانی مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفته است. همچنین، شیوه گردآوری داده‌ها نیز به شکل کتابخانه‌ای و آماری انجام شده است.

جامعه آماری

جامعه آماری در این پژوهش شامل چهار جلد کتاب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم ابتدایی است که در سال ۱۴۰۳-۱۴۰۲ توسط سازمان برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی چاپ شده‌اند. واحد تحلیل در این پژوهش کل کتاب، یعنی متن، تصویر و فعالیت‌ها و کاربرگ‌ها را دربر می‌گیرد. برای فهم بهتر این جامعه آماری آن را در جدول زیر ترسیم کرده‌ایم.

جدول شماره ۱. مشخصات کلی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره آموزش ابتدایی سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ ش.

مجموع کل واحدها	مجموع فعالیت‌ها و کار برگ‌ها	مجموع تصاویر، جدول‌ها و نمودارها	مجموع جملات متن	مجموع صفحات	عناوین کتاب‌ها
۱۲۹۴	۱۹۷	۳۷۰	۶۳۰	۹۷	مطالعات سوم
۱۵۴۳	۲۵۹	۲۸۴	۸۹۱	۱۰۹	مطالعات چهارم
۲۰۸۹	۳۳۰	۴۰۶	۱۲۲۹	۱۲۴	مطالعات پنجم
۲۲۹۰	۳۱۹	۵۳۶	۱۲۹۵	۱۴۰	مطالعات ششم
۷۲۱۶	۱۱۰۵	۱۵۹۶	۴۰۴۵	۴۷۰	مجموع

مبانی نظری پژوهش

در بین انواع هویت، هویت ملی فراگیرترین و بالاترین سطح هویت جمعی در بین جوامع و ملت‌های مختلف است. هویت ملی ترکیبی از عناصر مختلف و تأثیرگذار بر زندگی فردی و جمعی است که بیشتر از همه به احساسی متعلق است که انسان به آن دست می‌یابد. هویت ملی را می‌توان «نوعی احساس تعهد و تعلق عاطفی نسبت به اجتماع ملی دانست که موجب وحدت و انسجام جامعه است و بخشی از هویت فرد را تشکیل می‌دهد» (رزازی فر، ۱۳۷۹: ۱۰۱). اسمیت در مورد هویت ملی می‌گوید: «بازتولید دائمی ارزش‌ها، نمادها، خاطرات، اسطوره‌ها و نسبت‌هایی که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهند و هویت افراد با آن میراث و عناصر فرهنگی‌اش شناسایی می‌شود هویت ملی نام دارد» (اسمیت، ۱۳۸۳: ۳۰). ابلا معتقد است هویت ملی «بخشی از هویت جمعی است که سرزمین را با قومیت، فرهنگ، اقتصاد، حقوق و سیاست ترکیب می‌کند». همچنین، باید گفت که «هویت ملی به این معناست که افراد یک جامعه نوعی منشأ مشترک را در خود احساس می‌کنند» (مرشدی‌زاد و احمدلو، ۱۳۹۶: ۶۴).

در مورد ماهیت هویت ملی، فرایند ظهور و چگونگی امکان و تحول آن سه چهارچوب نظری کلان وجود دارد. این سه نظریه عبارت‌اند از: ازلی‌نگاری، مدرنیستی و نگاه راه میانه آنتونی اسمیت. خصوصیات مشترک ازلی‌نگاران «اعتقاد به قدمت و طبیعی بودن ملت‌ها و به تبع آن هویت ملی است» (اوزکریملی، ۱۳۸۳: ۸۷). نظریه دوم نگرش مدرنیستی است که معتقد است هویت، پدیده نو و محصول انقلاب فرانسه است. نظریه سوم، نظریه آنتونی اسمیت است که ضمن نقد نظریه‌های یادشده، اعتقاد دارد «هویت از دو بخش سازوکارهای تداوم‌بخش و سازکارهای تغییر تشکیل شد.

به‌نظری، رویکرد تداوم و تغییر بر این اساس است که هویت‌های فرهنگ جمعی تاحدودی ثابت و ایستا هستند؛ درحالی‌که ما درواقع، با ساخت‌های طولانی و باقدمت سروکار داریم، ولی این‌ها اصول یا کلیات ثابت و جاودانی نیستند، بلکه هویت‌ها و اجتماعات فرهنگی نیز تاحدود زیادی تابع فرایندهای تغییر و انحلال هستند؛ اما تغییر آن‌ها آهسته و در زمان طولانی بوده و در درون پارامترهای روشنی عمل می‌کند که فرهنگ و سنت‌های دیگر اجازه آن تغییرات را می‌دهد» (اسمیت، ۱۳۸۳: ۲۳). درمورد پیدایش و شکل‌گیری هویت ملی ایرانیان باید گفت «مفهوم تاریخی هویت ایرانی در نهضت‌های قومی، سیاسی و دینی دوران ساسانیان شکل گرفت و در دوران اسلامی، با فراز و نشیب‌هایی پایدار ماند و در عصر صفویه، تولدی دیگر یافت و در عصر جدید، به‌صورت هویت ملی متجلی شد» (اشرف، ۱۴۰۳: ۱۵۵).

پژوهشگران و صاحب‌نظران دیدگاه‌های مختلفی درمورد هویت ملی ایرانیان دارند. شهید مطهری در تعریف هویت ملی ایرانیان بر دو مؤلفه‌ی ایرانی و اسلامی تأکید کرد. او معتقد است: «ایرانیان با گرایش به اسلام زمانی که هویت گذشته خود را حفظ کردند با جذب تعالیم متعالی و روح‌بخش اسلام و با بهره‌گیری از ویژگی‌های اخلاقی و فرهنگی ایرانی، به بارور کردن فرهنگ و تمدن اسلامی پرداختند و توانستند با تحکیم هویت ایرانی، به هویت دینی خود نیز معنای جدیدی بدهند» (میربلوچ زهی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۴). درباره دیدگاه اصلی مطهری درمورد هویت ایرانی باید گفت که هرچند وی منکر بعد ایرانیت نبود، ولی «بر اهمیت و نقش دین اسلام و مذهب شیعه به‌عنوان اصیل‌ترین عنصر در هویت ملی ایرانیان تأکید داشت و بقیه عناصر هویتی را در قالب دینی و مذهبی معنا و هویت می‌داد» (قربانی، ۱۳۸۳: ۸۳). دیدگاه دیگری معتقد است می‌توان هویت ایرانی را «احساس وابستگی به سرزمین، تاریخ، دولت و فرهنگ ایران، شناساندن خود به دیگران و بدین‌وسیله، متمایز دانستن خود از بقیه تعریف کرد» (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۰۸). با توجه به اینکه هویت ملی ایرانیان ریشه در تاریخ پر فراز و نشیب این کشور دارد و در طول هزاران سال تاریخ، هویت ملی و عناصر آن دچار تغییرات و تحولات زیادی شدند، با کاربست نگرش تداوم و تغییر آنتونی اسمیت می‌توان چنین گفت که هویت ملی ایران، ضمن حفظ اصول، سنت‌ها و فرهنگ باستانی و ملی خود در دو نقطه عطف تاریخی، عناصر جدیدی را به درون خود پذیرفته است. اولین نقطه عطف، پذیرش خودآگاهانه شریعت اسلام به‌عنوان جایگزین دین زرتشت بود که از آن پس اسلام جزء عناصر هویت ملی ایرانی شد و نقطه دوم، پذیرش اندیشه

سبک حکومت دموکراتیک، مشروطه و نظام سیاسی مدرن غربی به جای نظام پادشاهی موروثی بوده است. بر این اساس، اکثر صاحب‌نظران حوزه هویت ملی ایرانیان بر سه عنصر «ایرانی، اسلامی و مؤلفه‌های مدرنیته غربی به‌عنوان ارکان و لایه‌های مختلف هویت ملی ایرانیان تأکید دارند» (سبکتکین ریزی و سدیدپور، ۱۳۹۸: ۱۰۱؛ کجویان و جوادی یگانه، ۱۳۸۶: ۲۲۵). در میان این سه لایه‌ی هویتی، لایه‌ی ایرانی یا همان ایرانیت، ریشه در تاریخ و تمدن باستانی ایران دارد و در پژوهش حاضر، با عنوان ایران‌گرایی، جدا از بعد اسلامیت و مدرن‌موردبررسی قرار می‌گیرد.

۱- مفهوم ایران‌گرایی

ایران‌گرایی به‌عنوان بنیاد و اساس هویت ملی ایرانیان، ریشه در دوره‌ی باستان دارد و معطوف به میراث آن دوران است. این مفهوم با ورود اقوام آریایی به فلات ایران پدیدار شد. «کلمه‌ی ایران در زبان اوستایی به‌صورت ائیره، در زبان پارسی باستان آریه و در سانسکریت آریه آمده است. در اوستا، معنی شریف و نجیب و نژاد اصیل معنا شده است و در زمان ساسانیان با عنوان ایرانشهر نام‌گذاری کردند. خاستگاه ایرانیان بنا بر نوشته‌ی متن‌های اوستایی، محلی به نام ائیریانم وئجوا بوده است. اوستا در بخش وندیداد^(۱) از جایی به نام ایرانویچ نام می‌برد که مرکز اصلی ایرانی‌هاست و ایرانویچ به معنی نژاد و تخمه‌ی ایرانی‌هاست. در اوستا وقتی از ایرانویچ سخن می‌رود، مکان سردی را نام می‌برد که بعضی آن را آذربایجان و عده‌ای آسیای مرکزی می‌دانند و مردم آنجا، کم‌کم بر اثر سرما به فلات ایران سرازیر شدند و نژاد آن‌ها از آریایی‌های هندواروپایی بود» (فره‌وشی، ۱۳۸۶: ۱). براساس اسناد و روایت‌های تاریخی، نام ایران بر فلات مرکزی این کشور بعد از ورود اقوام آریایی در حدود ۳۵۰۰ سال پیش اطلاق شده است و سکنه‌ی این سرزمین که قبل از این مهاجرت ایرانی نامیده نمی‌شدند، بعد از آن به ایرانیان معروف شده‌اند و مفهوم ایران با ورود اقوام آریایی به این سرزمین معنا پیدا کرده است. پس باید گفت که «نام ایران و تأسیس جامعه‌ی ایران ریشه در ورود اقوام آریایی به این سرزمین دارد و یادآور هزاران سال تکاپوی نسل‌های گذشته در نگهداری نسل به نسل این سرزمین تا به امروز است» (سنایی، ۱۳۸۹: ۱۱۰).

هرچند برخی معتقدند که «مفهوم ایرانیت به‌عنوان یک انگاره‌ی سیاسی و مذهبی به دوران ساسانی و پادشاهی اردشیر اول بازمی‌گردد و در آن زمان در پی عکس‌العمل به بحران هویتی دوران اشکانی و رواج فرهنگ هلنی، مفهوم ایران به‌عنوان یک انگاره سیاسی، مذهبی و قومی شکل گرفت» (نجفی و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲۸)؛ اما با مطالعه تاریخ

ایران در دوره‌ی باستان «به‌ویژه اوستا و سنگ‌نبشته‌های هخامنشی، به‌خوبی می‌توان دید که ایرانیان از همان ابتدا، گونه‌ای از ایران‌گرایی که همراه با ستایش زادگاه و میهن خود، ایران بزرگ بود، داشته‌اند» (خالقی مطلق، ۱۳۸۸: ۱۹۲ و ۱۸۵؛ پورداود ۲۵۳۶: ۱/ ۲۷-۲۵). ریشه‌ها و سرچشمه این مفهوم به دوران هخامنشی و تشکیل حکومت جهانی آن‌ها برمی‌گردد که شاهان این سلسله با وجود حکمرانی همراه با تساهل و تسامح دینی، فرهنگی، سیاسی و غیره برای مدیریت جهان، هنگام معرفی خود از ایران‌گرایی و آریایی بودن خود پرده برمی‌داشتند. به‌عنوان نمونه «داریوش و خشایار شاه به خود می‌بالیدند که از نژاد پارسی و تخمه ایران‌اند» (شارپ، ۱۳۸۴: ۹۳). هرودت می‌گوید: «مادها و پارس‌ها خود را آریایی می‌خوانده‌اند» (هرودت، ۱۳۸۹: ۷۸۵). ریچارد کاتم هم تولد مفهوم ایران را به عصر هخامنشی نسبت می‌دهد (کاتم، ۱۳۷۱: ۲۷). در *شاهنامه فردوسی* هم که «با تکیه بر خودای نامگ‌های^(۲) عهد ساسانی که از قرن دوم هجری به بعد به عربی ترجمه شدند، نشانه‌های زیادی از ستایش ایران و ایرانیان وجود دارد» (نجفی و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۲۹) که نمونه مهم آن نیستی فردوسی در برابر نبود ایران است:

چو ایران نباشد تن من مباد بدین بوم و بر زنده یک تن مباد

پس از آنکه اعراب مسلمان حضور خود را بر ایران گستراندند «ایرانیان همچون مردم آسیای نزدیک و قبطی‌های مصر، هویت و هستی ایرانی خود را فراموش نکردند، بلکه آن را نگاه داشتند و برتری خود را در مقام مردمانی که نگهدار زبان ویژه خود هستند به دیگر مردم جهان ثابت کردند و این به ایرانیان سنت فرهنگی و خاطره‌ای زنده از خلاقیت بخشید» (اشبولر، ۱۳۷۷، ج ۱: ۴۱۰).

ایرانیان بعد از ورود اعراب و تسلط آن‌ها بر کشور توانستند در سایه‌ی جنبش‌های علمی و فرهنگی، با اتکا بر زبان فارسی و فرهنگ ایرانی در قرن سوم، بار دیگر مفهوم ایران‌گرایی را زنده کنند؛ اما این هویت بیشتر فرهنگی و علمی بود تا سیاسی؛ چراکه ایران هنوز بخشی از قلمرو و خلافت عباسی محسوب می‌شد.

ایران‌گرایی در سراسر این دوران تاریخی به معنی «عشق به سرزمین ایران، فرهنگ ایران و مردم ایران، آرامش و آبادی ایران و آزادی و آسایش ایرانیان بوده است و این خود به بهترین شکل در *شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی*، حماسه ملی مردم ایران که همه ستایش ایران و ایرانیان است، دیده می‌شود» (خالقی مطلق، ۱۳۸۸: ۲۴۷). به‌طور کلی، باید گفت «از دورترین روزهای تاریخ ایران، احساس ایران‌گرایی بسیار قوی است. ... ایران‌گرایی در ایران باستان از مرز یک آگاهی ملی، سخت تجاوز می‌کند و بدل به

پرسش ایران و اعتقاد به برتری ایرانیان می‌گردد» (خالقی مطلق، ۱۳۸۸: ۱۹۸ و ۲۰۳). در تعریف از ایران‌گرایی گفته‌اند: «میراث غنی و باورهای کهن دوران تاریخی است که برداشت‌های ما ایرانیان را از خودمان تشکیل می‌دهد یا اینکه دیگران ما را به استناد آن میراث و خاطرات، ایرانی می‌نامند» (نصری، ۱۳۸۷: ۱۱).

همچنین، ایران‌گرایی را «احساس جمعی ناشی از یک تجربه تاریخی و سرزمینی مشترک به همراه یک سنت فرهنگی در میان مردم ساکن ایران‌زمین تعریف کرده‌اند که دارای ابعاد مختلف تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی، ادبی، نمادها و ارزش‌های ملی و غیره است» (صیدخانی، ۱۳۹۹: ۳۶ و ۱۶۱). از مهم‌ترین مؤلفه‌ها و عناصر تشکیل‌دهنده ایران‌گرایی که ریشه در تمدن باستانی ایران دارد می‌توان به تاریخ مشترک ایران، نژاد، زبان و خط ایرانی، دین زرتشت، آداب، نمادها و ارزش‌های ملی ایران، سرزمین ایران و شخصیت‌ها و مشاهیر ملی اشاره کرد. از اوایل قرن نوزدهم، ایرانیان تحت‌تأثیر مواجهه با تمدن جدید غرب، به‌ویژه ایدئولوژی ناسیونالیسم و اندیشه‌های ملی‌گرایی غرب از یک‌سو، و با استناد به گفته‌های مورخان و کشفیات باستان‌شناسان غربی در مورد عظمت تمدن ایران باستان از سوی دیگر، به تمدن باستانی خود آگاه شدند و علاقه پیدا کردند. نتیجه این خودآگاهی ملی شکل‌گیری نوعی خاصی از گفتمان ایران‌گرایی باستانی در میان بعضی جریان‌های سیاسی و فرهنگی معاصر در کشور بوده که قصد داشت هویت ملی ایرانیان را تنها براساس داشته‌های ایران‌گرایی بازسازی و تعریف کند؛ درواقع، باید گفت آنچه به‌عنوان ایران‌گرایی مدنظر است، ریشه در یادگارها و میراث فرهنگ و تمدن جامعه ایرانی در دوران باستان دارد که از زمان تشکیل حکومت‌های آریایی ماد تا ساسانی در جامعه ایرانی شکل گرفته و نهادینه شده است. این ایران‌گرایی بعدها در دوران اسلامی، با وجود پذیرش مؤلفه‌هایی همچون دین اسلام، به‌عنوان هویت دینی جامعه و سپس مدرنیته غربی در دوران معاصر، ماهیت و مؤلفه‌های خود را حفظ کرده و امروزه به‌عنوان تمدن ایرانی معروف است.

یافته‌های پژوهش

در بررسی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی، از میان مؤلفه‌ها و عناصر مختلف ایران‌گرایی، هفت مؤلفه‌ی آن شامل سرزمین ایران و کشور ایران؛ نمادها، آیین‌ها و آداب رسوم ملی ایران؛ اسطوره‌ها، چهره‌ها، مشاهیر و شخصیت‌های ایرانی؛ تاریخ مشترک ایرانیان، آثار باستانی، تاریخی، فرهنگی، هنری و معماری ایران؛ زبان فارسی؛ دین ایرانی (زرتشت)؛ نژاد ایرانی که بیشتر ریشه باستانی دارند مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفتند.

نتایج این بررسی با تعیین میزان فراوانی متغیرها و احتساب درصد مربوط به آن در جداولی ارائه شده است. به منظور پایداری به ملزومات یافته‌های تحلیل محتوا، از تحلیل کیفی داده‌ها کمتر سخن به میان آورده‌ایم و تنها چند نمونه از مؤلفه‌های به‌کاررفته در کتاب‌های مطالعات که دربرگیرنده مؤلفه‌های ایران‌گرایی است را ذکر کرده‌ایم.

- **سرزمین ایران و کشور ایران:** این مؤلفه شامل مواردی از جمله کشور ایران، سرزمین ایران، سرزمین ما، کشور ما، ایران عزیز، کشورمان، وطن، میهن، رشته‌کوه‌های ایران، دشت‌های ایران، کوه‌های ایران، رودخانه‌های ایران، قله‌های ایران، دریا‌های ایران و غیره.

- **نمادها، آیین‌ها و آداب رسوم ملی ایران** شامل مفاهیمی چون نقشه ایران در دوره‌های مختلف تاریخی، جشن‌های ملی ایران از جمله نوروز، قله دماوند، پرچم ایران، سرود ایران، تقویم ایران، ماه و سال ایرانی، قانون اساسی ایران، پوشاک ایرانیان، غذای ایرانی، مراسمات شادی و غم ایرانی، بازی‌های ایرانی، خلیج فارس و غیره.

- **اسطوره‌ها، چهره‌ها، مشاهیر و شخصیت‌های ایرانی** شامل تمامی بزرگان و مشاهیر ایران در عرصه‌های مختلف سیاسی، علمی، ادبی، فرهنگی، اقتصادی، فلسفی، ورزشی و هنری و مفاهیمی چون بزرگان و رهبران سیاسی ایران، پادشاهان ایران، شاعران، هنرمندان، موسیقی‌دانان، دانشمندان ایران، فیلسوفان ایران، عارفان، وزیران، قهرمان ملی، فرماندهان و غیره.

- **تاریخ مشترک ایرانیان** شامل تمامی رخدادها و وقایع تاریخ ایران از دوره باستان تا انقلاب اسلامی است و مفاهیمی همچون نام حکومت‌ها و سلسله‌ها و حوادث تاریخی مربوط به آن‌ها است. البته لازم به یادآوری است که نام پادشاهان و افراد تاریخی در قسمت مشاهیر و شخصیت‌های ملی آمده است و انواع آثار تاریخی و باستانی در زمره آثار هنری و معماری و صنایع و فنون ایران ذکر شده است.

- **آثار باستانی، تاریخی، هنری و معماری ایران:** شامل تمامی آثار باستانی، تاریخی، هنر و آثار هنری و معماری ایران در همه دوره‌های تاریخی از جمله بناها، اماکن، آتشکده‌ها، کاخ‌ها، کاروان‌سراها، پل‌ها، کتیبه‌ها، سنگ‌نگارهای، نقش برجسته‌ها، مساجد، گنبد ستون‌های سنگی، موزه‌ها و غیره؛ همچنین، آثار هنری مانند قالی‌بافی، جاجیم‌بافی، گلیم‌بافی، فلزکاری، سفالگری، مجسمه‌سازی، سکه‌ها، نقاشی، خطاطی، موسیقی، زیورآلات، ظروف، گوشواره و غیره.

- **زبان فارسی:** شامل تمامی مصادیق مربوط به زبان و ادب فارسی.

- قومیت و نژاد ایرانی: قومیت‌های مختلف ایرانی و نژاد آریایی ایران.
- دین ایرانی: شامل مفاهیمی همچون دین زرتشت، زرتشتیان، اهوره مزدا، آتش، اوستا، گفتر نیک، پندار نیک و کردار نیک.

۱- کدها و مصادیق مؤلفه‌های ایران‌گرایی

جدول شماره ۲. کدها و مصادیق محتوایی مؤلفه‌های ایران‌گرایی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

ردیف	کدها و مصادیق محتوایی مؤلفه‌ها	نام مؤلفه‌ی ایران‌گرایی
۱	تمدن‌های قبل از آریایی‌ها همچون شهر سوخته، تپه سیلک کاشان و حکومت ایلام، ورود آریایی‌ها، تشکیل حکومت ماد، حکومت هخامنشی، حمله اسکندر، حکومت اشکانی، حکومت ساسانیان، حمله عرب، تشکیل حکومت‌های ایرانی بعد از اسلام از طاهریان تا انقلاب اسلامی	تاریخ ایران (حوادث و رخداد‌های تاریخی)
۲	معبد چغازنبیل، کتیبه‌های دوره ایلام، تخت جمشید، مقبره کوروش، پاسارگاد، کاخ داریوش، موزه، لوح گلی، اشیای تاریخی، گنج‌نامه، تپه همدان، خط میخی، خط تصویری، معابد، پرستشگاه، آتشکده، ستون کاخ‌ها، نقاشی‌های پیش از تاریخ، پرچم دوره ایلام، چاپارخانه، سکه طلایی داریوش، کتیبه بیستون، راه شاهی، مجسمه مرد پارتی، طاق بستان، کاخ کسرا، سنگ‌نبشته‌ها، دانشگاه جندی‌شاپور، مساجد دوره اسلامی، مقبره‌ها و تندیس‌های فرمانروایان ایرانی در دوران اسلامی، هنر سفالگری، قالی‌بافی، فلزکاری، آهنگری، بافندگی، کاروان‌سراها، برج‌ها، مناره‌ها، حمام‌ها، مینیاتور، رصدخانه، گنبد، محراب، آثار تاریخی حکومت صفویه در اصفهان و غیره.	آثار باستانی، تاریخی، هنری و معماری ایران
۳	دیاکو، کوروش، داریوش، مهرداد دوم اشکانی، آریوبرزن، سورنا، اردشیر بابکان، شاپور ساسانی، اردشیر دوم، خسرو پرویز، زرتشت، یعقوب لیث، اسماعیل سامانی، رودکی، خواجه نظام الملک، خواجه نصیرالدین طوسی، خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، عطار، زکریای رازی، اسماعیل جرجی، خوارزمی، ابوریحان بیرونی، جابر بن حیان ابن‌سینا، فردوسی، حافظ، مولوی، خیام، شاه عباس و دیگر شاهان صفوی، کمال‌الدین بهزاد، شیخ بهایی، علامه مجلسی، نادرشاه، کریم‌خان زند، شاهان قاجار، رضا شاه، محمدرضا شاه، رئیس‌علی دلواری، امیرکبیر، میرزا کوچک خان جنگلی، دکتر مصدق، امام خمینی (ره)، آیت‌الله خامنه‌ای، شهیدان انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی و غیره.	شخصیت‌ها، مفاخر و بزرگان ایرانی (شامل اسطوره‌ها، پادشاهان، دانشمندان، شاعران، هنرمندان، قهرمانان، رهبران و غیره)
۴	زبان و ادب فارسی، اقوام ایرانی شامل قوم آریایی، قوم پارس، قوم ماد، قوم پارت و غیره، نژاد آریایی	زبان فارسی، قومیت و نژاد ایرانی

۵	عید نوروز، پوشاک ایرانی، بازی‌های ایرانی چوگان، اسب‌سوار، تیراندازی و غیره، هفت‌سین، خلیج فارس، قله دماوند، پرچم ملی، سرود ملی، قانون اساسی، مجالس نقالی، نقشه ایران، جشن‌های باستانی ایران، تقویم ایرانی، ماه‌های ایرانی و غیره.	نمادها، آیین‌ها و آداب رسوم ملی ایران
۶	کشور ایران، سرزمین ما، ایران، وطن، میهن، ایران ما، کوه‌های ایران، دریاهای ایران، رودهای ایران، دشت‌های ایران و غیره.	سرزمین ایران (وطن، میهن، کشور ایران)
۷	دین زرتشت، زرتشتیان، اهوره مزدا، آتش، اوستا، گفتار نیک، پندار نیک و کردار نیک.	دین ایرانی (زرتشت)

۲- تاریخ ایران (حوادث و رخدادها)

جدول شماره ۳. میزان بازنمایی، فراوانی و درصد فراوانی مؤلفه‌ی تاریخ ایران در کتاب‌های مطالعات

اجتماعی دوره ابتدایی

کتاب‌ها	اجتماعی سوم	اجتماعی چهارم	اجتماعی پنجم	اجتماعی ششم
میزان بازنمایی در متن، تصویر، تمرین	۰	۹۱	۸۹	۵۸
کل فراوانی	۰	۹۱	۸۹	۵۸
درصد فراوانی	۰	۳۸/۲۳	۳۷/۳۹	۲۴/۳۶
جمع کل فراوانی		۲۳۸		
جمع کل درصد فراوانی		۹۹/۹۸		

براساس جدول ۳ بیشترین میزان بازنمایی مؤلفه‌ی تاریخ ایران با تعداد فراوانی ۹۱ و درصد فراوانی ۳۸/۲۳ مربوط به کتاب مطالعات چهارم و کمترین آن‌ها هم با عدد صفر مربوط به مطالعات سوم ابتدایی است.

۳- آثار باستانی، تاریخی، هنری و معماری ایران

جدول شماره ۴. میزان بازنمایی، فراوانی و درصد فراوانی مؤلفه آثار باستانی، تاریخی، هنری و

معماری ایران در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

کتاب‌ها	اجتماعی سوم	اجتماعی چهارم	اجتماعی پنجم	اجتماعی ششم
میزان بازنمایی در متن، تصویر و تمرین	۱	۱۲۰	۳۷	۶۵
کل فراوانی	۱	۱۲۰	۳۷	۶۵
درصد فراوانی	۰/۴۴	۵۳/۸۱	۱۶/۵۹	۲۹/۱۴
جمع کل فراوانی		۲۲۳		
جمع کل درصد فراوانی		۹۹/۹۸		

براساس جدول ۴، بیشترین میزان بازنمایی آثار باستانی، تاریخی، هنری و معماری ایران با تعداد فراوانی ۱۲۰ و درصد فراوانی ۵۳/۸۱ مربوط به کتاب مطالعات چهارم و کمترین آن هم با تعداد فراوانی ۱ و درصد فراوانی ۰/۴۴ مربوط به کتاب مطالعات سوم ابتدایی است.

۴- شخصیت‌ها، مشاهیر و بزرگان ایرانی

جدول شماره ۵. میزان بازنمایی، فراوانی و درصد فراوانی مؤلفه‌ی شخصیت‌ها، مشاهیر و بزرگان ایرانی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

کتاب‌ها	اجتماعی سوم	اجتماعی چهارم	اجتماعی پنجم	اجتماعی ششم
میزان بازنمایی در متن، تصویر و تمرین	۰	۴۳	۱۷	۵۳
کل فراوانی	۰	۴۳	۱۷	۵۳
درصد فراوانی	۰	۳۸/۰۵	۱۵/۰۴	۴۶/۹۰
جمع کل فراوانی	۱۱۳			
جمع کل درصد فراوانی	۹۹/۹۹			

براساس جدول ۵، بیشترین میزان بازنمایی شخصیت‌ها، مشاهیر و بزرگان ایرانی با تعداد فراوانی ۵۳ و درصد فراوانی ۴۶/۹۰ مربوط به کتاب مطالعات ششم و کمترین آن هم با تعداد فراوانی صفر مربوط به کتاب مطالعات سوم ابتدایی است.

۵- زبان، قومیت و نژاد ایرانی

جدول شماره ۶. میزان بازنمایی، فراوانی و درصد فراوانی مؤلفه‌ی زبان، قومیت و نژاد ایرانی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

کتاب‌ها	اجتماعی سوم	اجتماعی چهارم	اجتماعی پنجم	اجتماعی ششم
میزان بازنمایی در متن، تصویر و تمرین	۱	۱۲	۱۷	۱۴
کل فراوانی	۱	۱۲	۱۷	۱۴
درصد فراوانی	۲/۷۲	۲۷	۳۸/۶۳	۳۱/۸۱
جمع کل فراوانی	۴۴			
جمع کل درصد فراوانی	۱۰۰			

براساس جدول ۶، بیشترین میزان بازنمایی مؤلفه‌ی زبان، قومیت و نژاد ایرانی با تعداد فراوانی ۱۷ و درصد فراوانی ۳۸/۶۳ مربوط به کتاب مطالعات پنجم و کمترین آن هم با تعداد فراوانی ۱ و درصد فراوانی ۲/۷۲ مربوط به کتاب مطالعات سوم ابتدایی است.

۶- نمادها، آیین‌ها و آداب رسوم ملی ایران
جدول شماره ۷. میزان بازنمایی، فراوانی و درصد فراوانی مؤلفه‌ی نمادها، آیین‌ها و آداب رسوم ملی ایران در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

کتاب‌ها	اجتماعی سوم	اجتماعی چهارم	اجتماعی پنجم	اجتماعی ششم
میزان بازنمایی در متن، تصویر و تمرین	۱۵	۳۶	۵۳	۷
کل فراوانی	۱۵	۳۶	۵۳	۷
درصد فراوانی		۱۸/۴۶	۲۷/۱۷	۳/۵۸
جمع کل فراوانی	۱۹۵			
جمع کل درصد فراوانی	۹۹/۹۷			

براساس جدول شماره ۷، بیشترین میزان بازنمایی مؤلفه‌ی نمادها، ارزش‌ها، آیین‌ها و آداب و رسوم ملی ایران با تعداد فراوانی ۱۷ و درصد فراوانی ۳۸/۶۴ مربوط به کتاب مطالعات پنجم و کمترین آن هم با تعداد فراوانی ۱ و درصد فراوانی ۲/۷۲ مربوط به کتاب مطالعات سوم ابتدایی است.

۷- سرزمین ایران
جدول شماره ۸. میزان بازنمایی، فراوانی و درصد فراوانی مؤلفه‌ی سرزمین ایران در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

کتاب‌ها	اجتماعی سوم	اجتماعی چهارم	اجتماعی پنجم	اجتماعی ششم
میزان بازنمایی در متن، تصویر و تمرین	۲	۹۵	۳۷	۲۶
کل فراوانی	۲	۹۵	۳۷	۲۶
درصد فراوانی	۱/۲۵	۵۹/۳۷	۲۳/۱۲	۱۶/۲۵
جمع کل فراوانی	۱۶۰			
جمع کل درصد فراوانی	۹۹/۹۹			

براساس جدول ۸، بیشترین میزان بازنمایی مؤلفه‌ی سرزمین ایران با تعداد فراوانی ۹۵ و درصد فراوانی ۵۹/۳۷ مربوط به کتاب مطالعات چهارم و کمترین آن هم با تعداد فراوانی ۲ و درصد فراوانی ۱/۲۵ مربوط به کتاب مطالعات سوم ابتدایی است.

۸- دین ایرانی (زرتشت)

جدول شماره ۹. میزان بازنمایی، فراوانی و درصد فراوانی مؤلفه‌ی دین ایرانی (زرتشت) در

کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

کتاب‌ها	اجتماعی سوم	اجتماعی چهارم	اجتماعی پنجم	اجتماعی ششم
میزان بازنمایی در متن، تصویر و تمرین	۰	۱۲	۰	۰
کل فراوانی	۰	۱۲	۰	۰
درصد فراوانی	۰	۱۰۰	۰	۰
جمع کل فراوانی	۱۲			
جمع کل درصد فراوانی	۱۰۰			

براساس جدول ۹، بیشترین میزان بازنمایی مؤلفه‌ی دین ایرانی (زرتشت) با تعداد فراوانی ۱۲ و درصد فراوانی ۱۰۰ مربوط به کتاب مطالعات چهارم و کمترین آن هم با تعداد فراوانی صفر مربوط به سه کتاب سوم، پنجم و ششم ابتدایی است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ ش. نشان می‌دهد که از نظر تعداد فراوانی کتاب مطالعات چهارم با ۴۰۹ بار بازنمایی در بین مؤلفه‌های هفت‌گانه پدیده ایران‌گرایی بیشترین بازنمایی را داشته است. مطالعات ششم با ۲۲۳ بار بازنمایی در رتبه دوم بازنمایی قرار دارد. مطالعات پنجم با ۲۰۵ بار بازنمایی دربردارنده رتبه سوم است و کتاب مطالعات سوم با ۱۹ بار بازنمایی رتبه‌ی چهارم را به خود اختصاص داده است. در بین مؤلفه‌ها و شاخص‌های ایران‌گرایی در این پژوهش، تاریخ ایران با ۲۳۸ بار در چهار کتاب مطالعات اجتماعی بیشترین بازنمایی را داشته است. آثار باستانی، تاریخی و فرهنگی با ۲۲۳ بار بازنمایی دومین رتبه را به خود اختصاص داده است. سرزمین ایران با ۱۶۰ بار بازنمایی شده در رتبه سوم قرار دارد. شخصیت‌ها، مشاهیر و بزرگان ایرانی با ۱۱۳ بار بازنمایی رتبه چهارم را به خود اختصاص داده است. نمادها، سنن و آداب و رسوم ملی ایران با ۱۱۱ بار بازنمایی دارای رتبه پنجم است. زبان، قومیت و نژاد ایرانی با ۴۴ بار بازنمایی شدن، رتبه ششم را دربردارد. دین ایرانی (زرتشت) نیز با ۱۲ بار بازنمایی شدن، رتبه هفتم را به خود اختصاص داده است. از نظر درصد فراوانی مؤلفه‌ی شخصیت‌ها، بزرگان و مشاهیر ایران به همراه سرزمین ایران هرکدام دارای درصد فراوانی

۹۹/۹۹ است. مؤلفه تاریخ ایران و مؤلفه‌ی آثار باستانی، تاریخی و فرهنگی ایران هرکدام دارای فراوانی ۹۹/۹۸ هستند. نمادها، ارزش‌ها، سنن و آداب‌ورسوم ایرانی درصد فراوانی ۹۹/۹۷ را به خود اختصاص داده‌اند. از نظر مقایسه‌ای باید گفت مؤلفه‌ی تاریخ ایران با ۹۱ بار در کتاب مطالعات چهارم و صفر در کتاب مطالعات سوم به ترتیب بیشترین و کمترین بازنمایی را داشته است. آثار باستانی، تاریخی و فرهنگی ایران با ۱۲۰ بار در کتاب مطالعات چهارم و یک‌بار در کتاب مطالعات سوم بیشترین و کمترین بازنمایی را به خود اختصاص داده است. شخصیت‌ها، مشاهیر و بزرگان ایرانی با ۵۳ بار در کتاب ششم و صفر در مطالعات سوم بیشترین و کمترین بازنمایی را داشت. زبان، قومیت و نژاد ایرانی با ۱۷ بار در کتاب مطالعات پنجم و صفر در مطالعات سوم به ترتیب بیشترین و کمترین بازنمایی را داشته‌اند. نمادها، سنن و آداب‌ورسوم ایرانی با ۵۳ بار در کتاب مطالعات پنجم و ۶ بار در مطالعات ششم بیشترین و کمترین بازنمایی را دربردارد. سرزمین ایران با ۹۵ بار در کتاب مطالعات چهارم و ۲ بار در مطالعات سوم بیشترین و کمترین بازنمایی را داشته‌اند.

دین ایرانی (زرتشت) با ۱۲ بار در کتاب مطالعات چهارم و صفر در کتاب‌های سوم، پنجم و ششم بیشترین و کمترین بازنمایی را داشته‌اند. ارزیابی و تحلیل این مؤلفه‌ها و شاخص‌های هفت‌گانه ایران‌گرایی در کتاب‌های مطالعات دوره ابتدایی نشان می‌دهد که هرچند پدیده ایران‌گرایی سهم به‌نسبت خوبی را در محتوای این کتاب‌ها که همان متن، تمرین و تصویر است به خود اختصاص داده است، ولی از نظر توجه به مؤلفه‌های ایران‌گرایی دارای نقاط ضعف هستند. از جمله نقاط ضعف آن‌ها عبارت‌اند از اینکه مؤلفه‌های ایران‌گرایی به شکل ناموزون و نامتعادل در کتاب‌های مطالعات ذکر شده‌اند؛ به‌عنوان مثال، کتاب مطالعات سوم ابتدایی با اینکه ظرفیت خوبی برای معرفی سنن و آداب‌ورسوم ملی ایران به دانش‌آموزان دارد، جای پدیده ایران‌گرایی به‌عنوان بعد ایرانی‌ت هویت ملی ایرانیان در آن بسیار خالی است. دوم اینکه بسیاری از سنن ملی ایرانیان از جمله جشن‌های باستانی ایران همانند مهرگان، سده، یلدا، گاهنبارها و غیره در این کتاب‌ها به دانش‌آموزان معرفی نشده‌اند. سوم اینکه اسطوره‌ها، شخصیت‌ها و بزرگان ایرانی تاریخ ایران باستان در این کتاب‌ها به‌صورت گزینشی و محدود آورده شده‌اند؛ در صورتی که معرفی آن‌ها می‌تواند به حس اعتمادبه‌نفس عمومی و غرور ملی دانش‌آموزان ایرانی کمک کند.

همچنین، باید گفت ایران‌گرایی در این کتب بیشتر بر جنبه‌ها و مؤلفه‌های تاریخی تأکید دارد و جنبه مهم و تأثیرگذار فرهنگی و اجتماعی آن کم‌رنگ است؛ از سوی دیگر، با توجه به اینکه در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش بر تقویت ایران‌گرایی به‌عنوان

یکی از ابعاد مهم هویت ملی ایرانیان تأکید شده است، به‌نظر می‌رسد محتوای کتب مطالعات اجتماعی در بعضی موارد منطبق با آن سند نیست و نتوانست همه آن اهداف را پوشش دهد. به‌هرروی، با بررسی و نگاه دقیق، عمیق و آسیب‌شناسانه به نقاط قوت و ضعف این کتاب‌ها در زمینه موضوع ایران‌گرایی می‌توان محتوای آن‌ها را برای ایجاد حس وطن‌دوستی و غرور ملی بهتر و مطلوب‌تر تدوین کرد و در اختیار دانش‌آموزان قرار داد. پیشنهادهای عملی برای کاربست یافته‌های پژوهشی عبارت‌اند از: ۱- اینکه در طراحی و تدوین محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به‌ویژه کتاب پایه سوم به مؤلفه‌های ایران‌گرایی بیشتر توجه شود؛ ۲- برنامه‌ریزان درسی می‌توانند از یافته‌های پژوهش حاضر برای شناسایی موضوعات و عناصر پدیده ایران‌گرایی به‌کاررفته در کتب مطالعات اجتماعی و نیز انتخاب محتوای مناسب‌تری برای این کتب بهره بگیرند؛ ۳- اینکه انجام دادن پژوهش‌های مشابه در سایر کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی می‌تواند راهکار مناسبی برای اشاعه باورها و ارزش‌های ملی باشد. به‌طورکلی، باید گفت تدوین غنی‌تر محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر ایران‌گرایی به‌صورت آگاهانه، هدفمند و جذاب دارای کارکردهای زیر است:

- باعث می‌شود تا مبانی این بعد از هویت ملی ایرانیان برای دانش‌آموزان بیشتر تبیین شود، باورها و ارزش‌های ملی آن‌ها تقویت گردد، سبب‌ساز نهادینه شدن حس وطن‌دوستی و میهن‌دوستی در بین دانش‌آموزان می‌شود، آن‌ها با آشنایی با تاریخ و تمدن پرافتخار ایران‌زمین به ایرانی بودن خود افتخار کرده و حس تعصب و غیرت نسبت به سرزمین مادری و کشورشان در آن‌ها افزون می‌گردد، از پدیده شوم فرار مغزها و بی‌هویت شدن جوانان کشور جلوگیری می‌کند.

- نکته مهم‌تر در این موضوع آن است که چون ایران‌گرایی ریشه هویت ایرانی است، تقویت و آموزش صحیح آن به‌مثابه شناسنامه و اصالت هر دانش‌آموز ایرانی، سبب ایجاد نوعی وابستگی عاطفی عمیق دانش‌آموزان به خاک میهن خواهد شد و آن‌ها را در راستای خدمت به کشورشان مصمم و پیرانگیزه‌تر می‌کند. در آخر اینکه نهادینه کردن باورهای ایران‌گرایی در وجود دانش‌آموزان به حل بسیاری از مشکلات و بحران‌های وحدت ملی و همبستگی ملی ایران کمک خواهد کرد.

یادداشت‌ها

- ۱- ونیداد یکی از پنج قسمت اوستا است. این کلمه به معنای کسی است که قانونش جدایی و دوری از دیوان است. این کتاب مجموعه‌ای از قوانین طهارتی و گناهان و جرایم و تاوان آن‌ها است که به صورت سؤال و جواب در ۲۲ فصل تدوین شده است (وثوقی، ۱۳۸۳: ۶۲).
- ۲- خودای نامگ‌ها: این کتاب‌ها در عصر ساسانی تألیف شدند و در دوران اسلامی از پهلوی به عربی برگردانده شدند. این کتاب‌ها مأخذ تمام مورخین فارسی‌نویس و عربی‌نویس درباره تاریخ ایران پیش از اسلام بوده است (جعفر دهقی، ۱۳۹۲: ۲۶۴).

منابع

- احمدی، حمید (۱۳۸۸). *بنیادهای هویت ملی ایرانی*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- اسمیت، آنتونی دی (۱۳۸۳). *ناسیونالیسم، نظریه، ایدئولوژی، تاریخ*. ترجمه منصور انصاری. تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- اشپولر، برتولد (۱۳۷۷). *تاریخ ایران در قرون نخستین*. ترجمه جواد فلاطوری. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- اشرف، احمد (۱۴۰۳). *هویت ایرانی به سه روایت*. ترجمه حمید احمدی. تهران: نشر نی.
- اوزکریملی، اوموت (۱۳۸۳). *نظریه‌های ناسیونالیسم*. ترجمه محمدعلی قاسمی. تهران: تمدن ایرانی.
- پورشکری، علیرضا؛ شریفیان، فریدون؛ نصرافهانی، احمدرضا (۱۳۹۹). «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه براساس مؤلفه‌های میراث فرهنگی»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال بیست‌ویکم. شماره ۱. پیاپی ۸۱: ۴۶-۲۷.
- پورداود، ابراهیم (۲۵۳۶). *یشت‌ها به کوشش بهرام فره‌وشی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- جعفری دهقی، محمود (۱۳۹۲). *بازشناسی منابع و مأخذ تاریخ ایران باستان؛ از ورود آریایی‌ها تا سقوط امپراطوری ساسانی*. تهران: انتشارات سمت.
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۸۸). *ایران در گذشت روزگاران، سخن‌های دیرینه مجموعه مقالات درباره فردوسی و شاهنامه*. به کوشش علی دهباشی. تهران: انتشارات افکار.
- دلاور، علی (۱۳۷۴). *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*. تهران: رشد.
- رزازی فر، افسر (۱۳۷۹). «الگوی جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال دوم. شماره ۵: ۱۳۳-۱۰۱.
- رضوانی، روح‌الله (۱۳۸۹). «تحلیل محتوا»، *فصلنامه پژوهش*. سال دوم. شماره ۱: ۱۶۷-۱۳۷.
- سادات میرترابی، عطیه (۱۴۰۱). «تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ براساس مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم تربیتی*. دانشگاه غیردولتی - غیرانتفاعی رفاہ.
- سبکتکین ریزی، قربانعلی؛ سدیدیپور، سمانه سادات (۱۳۹۸). «هویت ایرانی از دیدگاه صاحب‌نظران و مردم»، *دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران*. سال دهم. شماره ۱: ۱۲۳-۱۰۱.
- سعیدی فر، محمد (۱۳۹۱). «ایران‌گرایی اشکانیان»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ*. دانشگاه تهران.

- سنایی، مهدی (۱۳۸۹). *احیای تمدن ایرانی و اسلامی*. تهران: نشر کمیل.
- شارپ، رلف نارمن (۱۳۸۴). *فرمان‌های شاهنشاهی هخامنشی*. تهران: انتشارات پازینه.
- صانعی مهری، زهره؛ رزم‌آزما، پری (۱۳۹۹). «تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی»، *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*. سال هشتم. شماره ۱۵: ۲۵۶-۲۴۱.
- صیدخانی، مریم (۱۳۹۹). «بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی (بعد ایرانی، اسلامیت، جهانی‌ت) در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (فارسی بخوانیم، بنویسیم و دانش اجتماعی)»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مطالعات فرهنگی*. دانشگاه ایلام.
- فره‌وشی، بهرام (۱۳۸۶). *ایران‌ویچ*. تهران: دانشگاه تهران.
- فوران، جان (۱۳۷۸). *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران*. ترجمه احمد تدین. تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- قربانی، قدرت‌الله (۱۳۸۳). «هویت ملی از دیدگاه استاد مطهری»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال پنجم. شماره ۱۸: ۸۳-۸۶.
- کاتم، ریچارد (۱۳۷۱). *ناسیونالیسم در ایران*. ترجمه احمد تدین. تهران: نشر نی.
- کجویان، حسین؛ جوادی یگانه، محمدرضا (۱۳۸۶). *تطورات گفتمان‌های هویتی ایران، ایرانی در کشاکش با تجدد و مابعد تجدد*. تهران: نشر نی.
- مرشدی‌زاد، علی؛ احمدلو، کاووس (۱۳۹۶). «مؤلفه‌های هویت اسلامی و ایرانی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال ۱۸. شماره ۲. پیاپی ۷۰: ۶۴-۷۶.
- موسی‌پور میاندهی، پری؛ محبوبه منصوری (۱۴۰۱). «تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال ۱۴۰۰-۱۳۹۹ براساس میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی»، *نشریه پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*. سال چهارم. شماره ۱. پیاپی ۱۱: ۱۲۷-۱۰۷.
- میربلوچ زهی، فاطمه؛ جان‌آباد، فاطمه؛ ریگی، صدیقه؛ شهرکی، زهرا (۱۳۹۸). «ارائه راهکارهای اجرایی برای تقویت هویت اسلامی ایرانی کودکان در مراکز پیش‌دبستانی»، *مجله پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علم تربیتی و آموزش و پرورش*. سال دوم. شماره ۲۱: ۷۴-۶۴.
- نجار نهاوندی، مریم؛ قربانعلی‌زاده، مژده (۱۳۹۳). «تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعه موردی مطالعات اجتماعی)»، *پژوهش‌های تربیتی*. شماره ۲۹: ۱۰۱-۴۹.
- نجفی، موسی و جمعی از نویسندگان (۱۳۸۹). *هویت ملی ایرانیان و انقلاب اسلامی*. تهران: نشر نو.
- نصری، قدیر (۱۳۸۷). *مبانی هویت ایرانی*. تهران: تمدن ایرانی.
- وثوقی، محمداقبر (۱۳۸۳). *بررسی منابع و مآخذ تاریخ ایران پیش از اسلام*. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- هاشمی، سید ضیا؛ قربانعلی‌زاده، مژده (۱۳۹۳). «هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال پانزدهم. شماره ۴. پیاپی ۶۰: ۷۱-۴۹.
- هرودت، (۱۳۸۹). *تاریخ هرودت*. جلد ۲. ترجمه‌ی مرتضی ثاقب‌فر. تهران: اساطیر.
- هولستی، ال از (۱۳۷۳). *تحلیل محتوای در علوم اجتماعی و انسانی*. ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.